

הגדות ברצונה

הפאר היהודי בגותיקה הקטלאנית

הגדות ברצלונה

הפאר היהודי בגותיקה הקטלאנית

בראשית המאה הארבע-עשרה הייתה ברצלונה מקום מושבו של בית המלוכה ומרכז סחר חשוב בים התיכון. באווירה האמנותית החדשנית שפרחה בה שגשגו ההשפעות הסגנוניות והאיקונוגרפיות העדכניות ביותר של התקופה. בתי המלאכה המקומיים שעסקו בהעתקת ואיור ספרים, החלו להתעצב כמוקד פעיל של יצירותיות והוציאו תחת ידם הגדות וכתבי יד יהודיים אחרים, שהוזמנו על-ידי משפחות בקאל של ברצלונה ובקהילות יהודיות אחרות. הגדות אלה גוללו את סיפור יציאת מצרים ופירטו את מהלך טקס ליל הסדר, בהכנתן נטלו חלק מאיירים יהודים ונוצרים שיצרו באותו סגנון ועל-פי מודלים צורניים משותפים.

התערוכה "הגדות ברצלונה" מכנסת, לראשונה מזה שש מאות שנה, מבחר עשיר מן היצירות המרהיבות של הסגנון הגותי הקטלאני, שבעקבות גירוש היהודים בשנת 1492 נפוצו ברחבי תבל.

יהודי ברצלונה במאה ה-14

רבן גמליאל ותלמידיו
הגדת סרייבו
המוזאון הלאומי של בוס-
נייה והרצגובינה, סרייבו,
f. 25r

קהילה גדולה וחזקה

האזכור הראשון לנוכחות יהודית בברצלונה מופיע בתעודות מן השנים 875-877 לספירה. הקהילה היהודית בעיר הייתה הגדולה ביותר בקטלוניה של ימי הביניים ובכל תחומי ממלכת אראגון. ליהודי ברצלונה יצאו מוניטין של "עיר חכמים". בקאל שלה פרחו ההגות הדתית, המדע, הפילוסופיה, השירה והקבלה: המתמטיקאי והמתרגם אברהם בר־חייא במאות האחת־עשרה והשתים־עשרה, חכם התורה ופוסק ההלכה שלמה בן־אדָרָת בשלהי המאה השלוש־עשרה והפילוסוף חסדאי קר־שקש בשלהי המאה הארבע־עשרה ובראשית המאה החמש־עשרה הם שלושה שמות מרכזיים בתולדות הרוח היהודית בקטלוניה ובאירופה.

ברצלונה כמוקד תרבותי

הקהילה היהודית או האלג'מה של ברצלונה, שנשמכה על בית מדרש בעל שם, הייתה מעמודי התווך של התרבות היהודית באירופה של ימי הביניים. רבנים דוגמת שלמה בן־אדרת, נסים בן ראובן הגירונדי ויצחק בר־ששת בִּרְפָת סימנו במאות השלוש־עשרה והארבע־עשרה, זמנים של דין ודב־רים חריף, את השמרנות היהודית בימי הביניים.

- 1 שער
- 2 שער
- 3 ברזיה
- 4 בית הכנסת הקטן
- 5 בית הכנסת הגדול
- 6 בית כנסת

אזורים בהם מבנים
בבעלות יהודית גבלו
במבנים בבעלות נוצרית

החומה הרומית

הקאל הקטן

הקאל הגדול

יהודי קטלוניה

בימי הביניים המאוחרים עסקו התושבים היהודים בערי קטלוניה וב־כפריה בעיקר במסחר ובהלוואה בריבית. הם היו רכושו של המלך ועל אף הדעות הקדומות והתיג ההולך וגובר מצד הכנסייה, הלך מספרם וגדל ונודעה להם השפעה רבה. הקהילה היהודית בברצלונה קיימה קשרים הדוקים עם קהילות אחרות בחצי האי האיברי, באגן הים התיכון ובאירופה והצמיחה מתוכה פוסקי הלכה, מתמטיקאים, אסטרונומים, רופאים, משוררים, פילוסופים ורבנים. רבות מן הקהילות, לרבות זו בברצלונה, נחרבו בפרעות קנ"א (1391), והחל באותה שנה הצטמצמה מאוד נוכחותם של יהודים בקטלוניה, עד גירושם הסופי בצו המלכים הקתולים בשנת 1492. רבים מהם המשיכו להתגורר בספרד גם לאחר מכן, כיהודי סתר או כמתנצרי דמה, אבל זה כבר נושא אחר.

מחזור קטלוניה.
סביבות שנת 1300
הספרייה הלאומית,
ירושלים, ms. heb. 6527

מחזור לראש השנה ויום
הכיפורים מעוטר בציורי מי־
קרוגרפיה. נראה שהמע־
תיק או הכותב, העונה לשם
יעקב, היה פעיל בברצלונה
במהלך הרבע השני של
המאה הארבע־עשרה.

ברצף מעשי הטבח האנטי־יהודיים שהחריב בשנות קנ"א (1391) את קהילות ישראל ברחבי חצי האי האיברי, הותקף הקאל בברצלונה בין ה 5- ל 8- באוגוסט. ההמון פרע בתושבי הקאל ובזז את רכושם. בחפשמ את חסות כוחות המלך, מצאו רבים מחברי הקהילה מחסה ב"מבצר החדש", אחד מצריחי החומה, אך נאלצו לעזוב את המקום למחרת. שתי בָּרְרוֹת ניתנו להם: להמיר את דתם או למות. משנודע דבר המת־ קפה על הקאל החשוב ביותר בממלכה, יצא המלך ז'ואן הראשון את סרגוסה ובא לברצלונה. כאשר הגיע למקום נודע לו שכשלוש מאות יהודים מצאו את מותם ובתים רבים נהרסו. ניסיונותיו של המלך חס־ דאי קרשקש לשקם את הקהילה היהודית או את האלג'מה בברצלונה בעזרתו של חסדאי קרשקש לא צלחו.

דברי ההטפה שנשא סטפן הקדוש בפני היהודים. מזכיר את העימות שלבש אופי של יוכוח דתי, ובו חוביו היהודים להאזין לד־רשות הנזירים למען ישיבילו להכיר בטעותם ולהמיר את דתם. היצירה מראה על עיונות הנוצרי הקדוש, ועדיין היהודים שנמרת הזכות לחלוק על כך והם

”יום שבת אחריו שפך ה' כאש חמתו
באר מקדשו וחלל נזר ביתו היא קהילת
בצלנוה אשר הובקעה ובה הוא ובא
מספר ההרונים כמו מאה וחמישים נפשות.
וכל יתר הקהל נסו אל המגדל ושם נמלטו
והאויבים חזו כל מסילות היהודים והציטו
אש בקתם. ויד מנהיג המדינה לא היה
במעל אך התאווה להצילם ככל יכולתו
ויכללו שם היהודים בלחם ובכמי ויארזו
לעשות שפטים באנשים הפושעים. אזי
קם שאון דלת העם והמון רבה. על נכבדי
המדינה וילחמו עם היהודים אשר במגדל
עם קשתות ובליסטראות ויכום ויתתום
שמה במגדל.”

יש עדויות לנוכחות יהודית בצפון הפרובינקיה הרומית היסטורית. פניה טארקוננסיס מסוף ימי האימפריה הרומית וראשית התקופה הוויזיגותית, אך אלה נדירות ביותר. בשלהי המאה השביעית התקיימה קהילה יהודית בכחצי תריסר עיירות סקלאניות. לאחר מכן הצליחה הייתה יציבה. הגיעו יהודים מחצי האי האיברי, בעיקר לאחר כיבוש מיוזקה (1229) ומדולנסיה (1238), מן המזרח ומאפריקה. בראשית המאה הארבע-עשרה ההגירה משטחי אוקסיטניה הייתה משמעותית בעקבות גירוש היהודים על ידי מלך צרפת, ויש הסבורים שהאובולסייה היהודית בקטלוניה הגיעה לשיא גודלה ערב פרץ מגפת המוות השחור בשנות 1348.

- יישובים אחרים עם רובע יהודי או אוכלוסייה יהודית

פסח, החג היהודי הגדול

הגדת ברצלונה
הספרייה הבריטית, לונדון,
f. 20v

ראש וראשון

פֶּסַח (או בשמו המקראי: חַג הַמַּצּוֹת) הוא החג החשוב ביותר בלוח השנה העברי. שורשיו נטועים בימי המקרא והוא נחוג משך שבעת ימים בחודש ניסן, חודש האביב, כדי לציין את יציאת בני ישראל מעב־דוֹת מצרים לחירות ואת קריעת ים סוף בדרך נס כמסופר בספר שמות. בזמן שבית המקדש היה קיים הצטווה עם ישראל לעלות לרגל לירושלם ולהרים תרומה מתבואתם ומפירותיהם. מיום שחרב המקדש בע־קבות המרד הגדול של תושבי יהודה ברומאים, בשנת 70 לספירה, חדל עם ישראל ממנהג הקרבן ומסתפק כיום בסעודת חג משפחתית, ערב החג – ליל הסדר.

ליל הסדר או סעודת החג

שולחן ליל הסדר במסורת היהודית מהווה מרחב מקודש, הנחשב לסמל למזבח שחרב, בטקס שנועד להזכיר את הקרבת קרבן הפסח בבית המקדש. ראש המשפחה בתפקיד הכהן הגדול העורך את הטקס והמאכלים כמטאפורה למנחת הדגן התירוש והיצהר. "רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח, מצה, ומרור. פסח שהיו אבותינו אוכלים [...] על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים כלומר הגן על ישראל ודילג על בתיהם בשעת מכת בכורות. מצה על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמין, ומרור על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במ־צרים." שלושת אלו מסמלים את סיפור יציאת מצרים ואת נדודי העם ארבעים שנה במדבר. אבל נהוג לאכול גם מאכלים ע־בים לחך, וכן לטעום פירות מתוקים וללגום יין לציון החירות והכניסה לארץ המו־בטחת. סדר המאכלים כמו גם המדרשים, מזמורי תהלים, דברי חז"ל, הברכות, התפילות והפיזטים מובא בפרוטרוט בהגדה. הטקס נחתם בקריאה "לשנה הבאה בירושלים!" המתארת את התפילה והתקווה לשוב לעיר הקודש.

הלחם והיין

על שולחן הסדר מונחת סלסלה ובה שלוש מצות זו על גבי זו, מכוסות במפית בד. זכר ללחם העוני, שנאפה בחיפזון כי לא הספיק בצקם להחמין. שלוש המצות מסמלות את שלושת האבות אברהם, יצחק ויעקב, וכן את עם ישראל על שלושת המעמדות: כוהנים, לווים וישראל. במהלך הסעודה נוהגים לשתות ארבע כוסות יין לציון שמחת הגאולה וזכר לארבע הבטחות השם שעמד בדיבורו: "והוצאתי אתכם מ־מִתַּחַת סֶבֶל מִצְרַיִם וְהֶצֱלֵתִי אֶתְכֶם מֵעֶבְדָּתָם וְגֵאֲלֵתִי אֶתְכֶם בְּזָרוּעַ נְטוּיָה וּבִשְׂפָטִים גְּדִלִים. וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וְגו'" (שמות, ו', ו'-ז').

חותם לסימון המצות.
המאה הארבע־עשרה.
מוזאון חיי הכפר,
ל'אספלונה דה פרנקול.

חוקרים קושרים את הסעודה האחרונה של ישו לקידוש ולליל הסדר, שכן, לפי המסופר בברית החדשה, ישוע חגג עם תלמידיו בירושלים ערב צליבתו. תמונה מרכזית זו באיקונוגרפיה הנוצרית מראה שהמצה והיין, הסמלים הנוצריים המובהקים כל כך בטקס האוכריסטיה, הם המאכלים הב־סיסיים שחלק ישוע עם תלמידיו.

הסעודה האחרונה עיטור מזבח של הבתולה מסיחנה. האחים י'אוימה ופֶרֶה סֶרֶה, 1363-1375. המוזאון הלאומי לאמנות של קטלוניה, ברצלונה.

ההכנות לליל הסדר:

1. חלוקת מצרכי מזון
2. הכשרת הבית
3. הכנת סעודת החג

הגדת הזהב
הספרייה הבריטית, לונדון,
f. 15r

סדרות של מצה ומרור

ההגדות שנכתבו ואוירו בחצי האי האיברי בימי הביניים הדגיי שו שני מרכיבים מהותיים בטקס ליל הסדר: המצה והמרור. לא לשווא נקרא חג הפסח גם חג המצות. בציר המצה המעוגלת ניכרים מוטיבים דקורטיביים גאומטריים, ואלה יוחסו לרוב להשפעה אסלאמית ומופיעים גם בכמה ספרי תנ"ך קטלאניים.

"ויאפו אתהבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ כירגשו ממצרים ולא יכלו להתממה וגם צדה לא עשו להם." (שמות, י"ב, ל"ט)

מרור זה שאנו אוכלים, על שום מה? על שום שמרור המצרים את חיי אבנו תינו במצרים, שנאמר: "וימררו את חייכם בעבדה קשה, בחמור ובלבנים ובכל עבדה בשדה את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך." (שמות, א', י"ד)

מהלך הסדר

סדר משמעו סידור או ארגון של דברים ברצף מסוים, אבל גם מצב שבו נשמרים החוקים או כללי ההתנהגות המקובלים, ואין בו חריגה מן המסורת הטבעית או המקובלת. מכאן קל להבין כיצד עבר המונח לייצג גם את הסעודה החגיגית הנערכת בלילה הראשון של פסח בשל סדר הפעולות המחמיר והקפדני. ההגדה מאגדת את ליל הסדר על כל סדר פעולותיו, ועם השנים נוצרו לסדר הפסח כמה וכמה סימנים לזכירת הפעולות. הטקס נערך מתוך חמישה עשר סימנים או מילות מפתח המורים על סדר הפעולות הנדרש צעד אחר צעד. אף שבמהלך הדורות נתקנו צורות שונות לסדר הפסח, הרי שהסימן שנשתרש במסורת ונתקבל בתפוצות ישראל הוא זה של "קדש ורחץ", שיש המייחסים אותו לרש"י, בעוד אחרים גורסים שנתחבר על ידי אחד מבני התוספות. חמש עשרה מילות המפתח המהוות את שלבי הטקס ניתנות בהגדה תמיד בהבלטה יתרה ומאורות בשלל צבעים מאירי עיניים.

והגדת לבנך

אף שההגדה מיועדת לבני כל הגילים, הרי שהילדים הם הגיבורים האמתיים של הערב וההגדה מכוונת במידה רבה אליהם. רבים מהמעשים הנהוגים בליל הסדר נועדו לעורר את סקרנותם, והמבוגרים יכולים להסביר להם זאת באופן של קיום המצווה כמופיע בשמות, "ג, ח": "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֶבְרָה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם." כדי לשמור על ערנותם במהלך הטקס וכדי להקנות להם ממסורות החג נהוג לשתף את הילדים בקריאת עשר המכות, ולצעיר במשפחה נשמר תפקיד קריאת נוסח ה"מה נשתנה", שבו ארבע קריאות על השוני שבין ליל הסדר ללילות האחרים. יש הנוהגים להציג את ארבעת הבנים הנזכרים בגמרא ומובאים בהגדה, ולבקש מן הילדים לשאול את השאלה המיוחסת לכל אחד ואחד מהבנים באשר לטעם שבכל הטקס.

כנגד ארבעה בנים דיברה התורה

אחד הקטעים המעניינים בהגדה של פסח הוא זה המתאר ארבעה בנים המייצגים ארבעה סוגים שונים של אנשים בעם ישראל. "כנגד ארבעה בנים דיברה התורה: חכם, רשע, תם ושאנו יודע לשאול." כל אחד ואחד מהם מעלה תהייה המראה על התייחסותו לשאלת יציאת מצרים. התשובות להם מהוות את דיני חג הפסח, הטעם שבקיומם, כוונת הקדוש ברוך הוא בצוותו אותנו לקיימו, והחובה לספר ביציאת מצרים מדור לדור.

הגדת ברצלונה

הספרייה הבריטית, לונדון, f. 34-35

* בהתאם למסורת אשכנז. בהגדות קטלאניות אחדות מימי הביניים מופיעות עשר מלות מפתח בלבד.

חמש עשרה מילות המפתח המופיעות בהגדה הנהוגות כיום*

- קדש** – מוזגים כוס ראשונה, מקדשים על היין ושותים בהסבה.
- ורחץ** – נוטלים ידיים ולא מברכים "על נטילת ידיים", מאחר שעדיין לא מתכוננים לסעוד.
- כרפס** – לוקחים חתיכת ירק וטובלים אותה במי מלח לזכר הדמעות שהגירו אבותינו במצרים.
- יחץ** – חוצים את המצה האמצעית לשני חלקים; את החלק הגדול מטמינים לאפיקומן ואת החלק הקטן מניחים בין שתי מצות.
- מגיד** – מתחילים לקרוא את ההגדה. מוזגים כוס שנייה. בן הזקונים שואל את ארבע הקושיות (אם יודע לקרוא). ממשכים לקרוא בהגדה. שותים כוס שנייה בהסבה.
- רחצה** – נוטלים ידיים לסעודה ומברכים "על נטילת ידיים".
- מוציא** – מחזיקים את שלוש המצות ומברכים ברכת "המוציא לחם מן הארץ".
- מצה** – שומטים את המצה התחתונה ומחזיקים את שתי המצות האחרות, העליונה והחצויה. מברכים "על אכילת מצה" ואוכלים בהסבה.
- מרור** – לוקחים כזית מרור (על שום שמירור המצרים את חיי אבותינו) ומטבילים בחרוסת, מנערים את החרוסת ומברכים "על אכילת מרור". אוכלים שלא בהסבה.
- כורך** – לוקחים שתי חתיכות מהמצה התחתונה. מניחים ביניהן כזית מרור ואוכלים בהסבה. אומרים: "בן עשה הלל".
- שולחן עורך** – עורכים את השולחן לסעודת החג, כיאה לבני מלכים.
- צפון** – הילדים מחפשים את חלק המצה הגדול שהוטמן (האפיקומן); לאחר מציאתו, אוכלים ממנו בהסבה כזית – לפני חצות.
- ברך** – מוזגים את הכוס השלישית, מברכים ברכת המזון ושותים בהסבה. מוזגים את כוס אליהו הנביא ואת הכוס הרביעית. אומרים "שפוך חמתך על הגויים".
- הלל** – אומרים את ההלל עד סוף ההגדה. שותים את הכוס הרביעית בהסבה ומברכים ברכת "על הגפן".
- נרצה** – סיום הסדר. מאחלים "לשנה הבאה בירושלים".

איקונוגרפיה משותפת

בהגדות אחדות מופיעים אירוסים בהשראה ישירה מן האיקונוגרפיה הנוצרית של אירוסים מקראיים ואירוסים בברית החדשה. ייתכן שציירי המיניאטורות היהודים העתיקו אותם או שמאירי ההגדות היו נוצרים.

1

משה חוזר מצרימה

משה ובני משפחתו, אשתו ציפורה ושני בניו גרשם ואליעזר שבים למצרים להציל את בני ישראל (שמות, ד', כ'). הקומפוזיציה הצורנית באיור מתקשרת למודלים הנוצריים בסצנת הבריחה למצרים כמסופר בבשורה על-פי מתי (מתי, ב', י"ג-י"ד).

2

הסנה הנוער

הסנה הנוער מהווה דוגמה נוספת לאיקונוגרפיה משותפת. הגדת הזהב דבקה בטקסט המקראי מספר שמות, ועל פיו הדמות המופיעה בתוך הסנה העולה בלהבות הוא מלאך ה' (ולא ה' עצמו), אבל כוללת יסוד כלשהו שמקורו במודלים הנוצריים מן המאה השלוש-עשרה, כמו למשל דמותו של משה החוזרת שוב ושוב.

3

סיפורו של לוט

אפשר להבחין בבירור באנלוגיות צורניות ואיקונוגרפיות בין הגדת הזהב לתנ"ך מורגן בתיאור בריחת לוט, וברקע חורבות סדום ואשת לוט שהפכה לנציב מלח.

4

מבכה על-בניה

באיור של מכת בכורות בהגדת הזהב אפשר לראות אם מבכה על בנה המת. הסצנה ממשיכה באותו קו של האם והתינוק מטבח החפים מפשע או מהפייטה הנוצרית, שם נראית הבתולה הממאנת להתנחם וגופת ישוע בחיקה.

1א הבריחה למצרים של יוסף, מרים וישוע דנצ'ו די בואונ'קסיקה תמונת מזבח המאסטה בסיינה, 1308-1311

מוזאון הדואומו, סיינה

1ב הגדת הזהב

הספרייה הבריטית, לונדון, f. 10v

2א תנ"ך מורגן

ספריית מורגן ומוזאון מורגן, ניויורק, f. 7v

2ב הגדת הזהב, f. 10v

3א הגדת הזהב, f. 4v

3ב תנ"ך מורגן, f. 4r

4א הגדת הזהב, f. 14v

4ב הפייטה. ציור קיר מן הקפלה של סנט מיקל במנזר פדרלבס, ברצלונה, פר באסה, 1346.

טכניקות האיור

הספרים העבריים במאה הארבע-עשרה צייתו לכללי האיור של הספר הגותי ונכתבו על גבי קלף או על גבי עור ביצירות המעולות ביותר. בסיום הכתיבה פנו לתכנון האיורים, נעשו סקיצות הכנה ולאחריהן האיור הסופי. ביצירות היקרות ביותר נעשה שימוש בעלי זהב. לאחר מכן בתהליך הצביעה, נהגו לערבב את הפיגמנטים בגומי ערבי, בביצה או בסוגים שונים של דבק. המחיר השתנה בהתאם למורכבות היצירה ולחומרים שבהם נעשה שימוש.

תהליך האיור בהגדת פראטו

הגדת פראטו היא יצירה שכתביה לא הושלמה והיא מאיד פשרת להתבונן בתהליך האיור של כתב יד גותי ולבחון את הטכניקה שבה נעשה שימוש. בכמה מהן אפשר להתרשם ממצב הציור טרם צביעתו ולפני מריחת עלי הזהב. לעומת זאת, בעמודים אחרים נראית העבודה לאחר השלמתה, עם הזהבה, כותרות ושוליים מעוטרים בשלל צבעים. אפשר לראות עמודים בלתי-גמורים גם בהגדות אחרות, כגון הגדת ברצלונה.

הגדת פראטו

ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק,
f. 19r, f. 27v, f. 7v

הגדות קטלוניה

הגדת האחות
הספרייה הבריטית, לונדון,
f. 27v

יצירתן של ההגדות הקטלאניות

ההגדות המאוירות הן הפריטים המרהיבים ביותר שהותירה לנו המורשת היהודית בקטלוניה. החוקרים מתקשים עדיין לקבוע את הזמן המדויק שבו נוצרו. מן המחקר הצורני והפלאוגרפי עולה שככלל אלה יצירות מן המאה הארבע-עשרה. ההגדות המפוארות ביותר נתפרו ככל הנראה בברצלונה, אף שעל פי רכיבי הסמלים הסגנוניים המוטבעים בהן וסידורם החזותי אפשר רק להניח שמקורם בבתי מלאכה שנמצאו בקטלוניה או למצער בתחומי ממלכת אראגון. יש להביא בחשבון שהספרים עברו מיד ליד וציידי המיניאטורות עבדו בעבור יותר מבית מלאכה אחד.

הגדת ברצלונה
הספרייה הבריטית, לונדון,
f. 61r

רכיבי העיטור בהגדות

סמלי העיטור מסייעים לזהות את מקורן של כמה מן ההגדות. נוכחותו של הדגל ועליו ארבעה פסים אדום-מים על רקע זהב – דבר האופייני לבית המלוכה של ברצלונה – מסייעת לתחום את מקורן של ההגדות האחות, סרייבו, קאופמן, ששון וברצלונה לפחות בתוך שטחי הממלכה.

מיון אמנותי של ההגדות

אפשר לזהות זיקות בין ההגדות השונות בהתאם לקווי הדמיון המבניים, הסגנוניים והאיקונוגרפיים. אפשר גם למיין בהתאם לגרסת הטקסט העברי הנכלל בהן. למרות ההבדלים ייתכן שאותו בית מלאכה יצר יותר מהגדה אחת.

1320

קבוצה א. הגדת הזהב שימשה מודל להגדת האחות, השפעתה ניכרת בארגון הצורני ובאיקונוגרפיה, עם זאת קיים שוני ברור בסגנון. בהגדת גרציאנו, הממטעת מאוד באיורים, ניכר גם כן דמיון כלשהו באיאלו מוטיבים הנראים בהגדת האחות.

הגדת הזהב,
f. 4v

הגדת האחות,
f. 4v

1325

1330

קבוצה ב. הדמיון בין הגדת ריילנדס להגדת האח הוא הניכר ביותר מכל ההגדות הללו, הן מנקודת מבט איקונוגרפית והן מנקודת מבט סגנונית. הגדת מוקטה קשורה קשר הדוק להגדת ריילנדס, אף שהיא צנועה הרבה יותר. ברור למדיי שציורי המיקרוגרפיות בשתיהן צוירו על ידי אותו צייר.

1335

קבוצה ג. גם בין הגדת סרייבו להגדת מודנה-בולוניה ניכרים קווי דמיון ברורים למדיי. גם הגדת פראטו קרובה סגנונית לשתיים שנזכרו, ואולם אין אפשרות להעמיק בהשוואה האיקונוגרפית מפני שכתבתה לא נשלמה והמחזורים המופיעים בה חלקיים מאוד.

1340

הגדת סרייבו,
f. 22r

1345

הגדת מודנה-בולוניה,
f. 3r

1350

הגדת ריילנדס, f. 13v

הגדת האח, f. 1v

התכנית האיקונוגרפית של ההגדות

מכלול המיניאטורות הפותח את כתב היד הוא לרוב החלק החד-זוהי הבולט ביותר, ואחריו בא הטקסט של ההגדה, המזמורים והפיוטים, שגם בהם עשויים להיכלל איורים. בתחילת ההגדה, לפני שהטקסט מתחיל, ממוקמים האיורים המוקדשים לאוסף סיפורי המקרא. הדימויים הגרפיים המתייחסים לטקסט ליל הסדר ממוקמים בהמשך לאלה או בתוך הטקסט. במקרים אחדים נמצא בשולי הדפים עיטור של דימויים אנושיים ובעלי חיים, סודות מעולם הצומח ונושאים דמיוניים.

1. הגדת האחות. הספרייה הבריטית, לונדון, f. 2v
2. הגדת ריילנדס. ספריית אוניברסיטת ג'ון ריילנדס, מנצ'סטר, f. 17r
3. הגדת האח. הספרייה הבריטית, לונדון, f. 8r
4. הגדת ברצלונה. הספרייה הבריטית, לונדון, f. 24v

1. ספרים אחרים
- במדבר
- דברים
2. תמונות הסדר
- הבנות מקדימות לסעודה
- סעודת ליל הסדר
- הרבנים
- אורבעה בנים
- קורבן הפסח
- מצה
- מרור
3. עיטורי שוליים
4. עיטורי מנגים
5. דימויים נוספים

1. סיפורי המקרא
1.1 בראשית
- בריאת העולם
- אדם וחווה
- קין והבל
- נח
- אברהם
- יצחק
- יעקב
- יוסף
2. שמות
- פריעת מצווה
- כל הבן היילד
- לילדתו של משה
- נסים לפני זקני ישראל
- פריעת מצווה
- מכות מצרים
- ציאת מצרים
- חצית ים סוף
- שירת הים
- ליקוט המן
- לחות הבית

5. הגדת סרייבו. המוזאון הלאומי של בוסניה והרצגובינה, סרייבו, f. 1v
6. הגדת סרייבו, f. 28r
7. הגדת האחות. הספרייה הבריטית, לונדון, f. 16r
8. הגדת סרייבו, f. 32r

הגדות מצפון אירופה

מכלול המיניאטורות הפותח את כתב היד הוא לרוב החלק החזותי הבולט ביותר, ואחריו בא הטקסט של ההגדה, המזמורים והפיוטים, שגם בהם עשויים להיכלל איורים. בתחילת ההגדה, לפני שהטקסט מתחיל, ממוקמים האיורים המוקדשים לאוסף סיפורי המקרא. הדימויים הגרפיים המתייחסים לטקס ליל הסדר ממוקמים בהמשך לאלה או בתוך הטקסט. במקרים אחדים נמצא בשולי הדפים עיטור של דימויים אנושיים ובעלי חיים, יסודות מעולם הצומח ונושאים דמיוניים.

אזור אשכנז בו הועתקו
כתבי היד העבריים בימי
הביניים

על פי מלאכי בית־
אריה, ממסד הנתונים
הקודיקולוגי של מפעל
הפלאוגרפיה העברית,
ירושלים 1993

הגדת ראשי הציפורים
היא אחד מכתבי היד העב־
ריים המאוחרים העתיקים
ביותר שנשתמרו בשלמותם.
שמה ניתן לה על שום
האיורים המקשטים אותה.

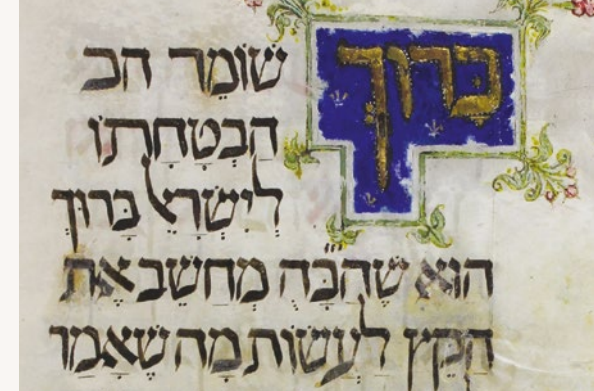
הגדת ראשי הציפורים
היא אחד מכתבי היד העב־
ריים המאוחרים העתיקים
ביותר שנשתמרו בשלמותם.
שמה ניתן לה על שום
האיורים המקשטים אותה.

סוג הכתב

סוג האות שבו נעשה שימוש במרבית ההגדות הוא מה שהמומחים מכנים "כתב ספרדי מרובע", שהיה נפוץ מאוד בכל רחבי חצי האי האיברי. אלו הן אותיות בעלות משיכות אלגנטיות ואחידות בנטייה אלכסונית שמאלה, בהתאם לכיוון הכתיבה בעברית.

הגדת קאופמן. ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים,
בודפשט, f. 21v

ההגדות בהקשר האזורי העברי

במאה השלוש־עשרה מתחילים להופיע בחצי האי האיברי ספרי התנ"ך המאוירים הראשונים הכתובים עברית. בהתאם לדיני ההלכה האוסרים להציג דמויות אדם בציור או בפיסול, כמקובל גם במסורת המזרחית והמוסלמית, נעשה בספרים הללו שימוש בדגמים גאומטריים ופרחורי ניים ותשלבים מדויקים של עצמים ליטורגיים, תוך הימנעות מציור האל ומינון רב של דמויות אדם ובעלי חיים. לעומת ספרי תנ"ך אלו, ההגדות הקטלאניות בולטות במחזורים פיגורטיביים גדולים. הן מכילות נראטיב גרפי מורכב, בדומה לכמה ספרי תהלים לטיניים מאותה תקופה.

סדר התמונות

כיוון הכתיבה והקריאה בעברית, מימין לשמאל, מחייב לה־
פוך את סדר התמונות ולהתאימו לכיוון זה. סדר האיורים
הפוך אפוא מזה שאפשר לראות בספרים נוצריים.

↑ הגדת סרייבו. המוזאון הלאומי של בוסניה
והרצגובינה, סרייבו, f. 3v

→ הגדת זוהב
הספרייה הבריטית, לונדון, f. 4v

הגדת ברצלונה
c. 1340. הספרייה הברית
טית, לונדון,
MS. Add. 14761

בעמוד זה:
f. 66v, f. 24v, f. 26v, f. 61r

בעמוד הבא:
f. 30v

הגדת ברצלונה

ההגדה אמנם נכללת בתחום הגותי הליניארי אך ממזגת מוטיבים נפוצים אצל בעלי מלאכה קטלאנים שהושפעו מן האמנות האיטלקית ברבע השני של המאה הארבע-עשרה. שלא כמו בהגדות אחרות אין בה דפי פתיחה ובהם סצנות סיפוריות; ברוב העמודים אפשר לראות ציורים בנושאים מקראיים כלשהם וסצנות רבות מסעודת ליל הסדר. עמודיה מעוטרים בהידור במילות פתיחה מזהבות ועיטור שוליים עתיר דמויות, במאכלים טיפוסיים, במוטיבים מן הצומח וכן בבעלי חיים אמתיים ואגדיים דוגמת גריפונים ודרקונים. נוסף על כך, אפשר להבחין בכלי נגינה ובנגנים.

הגדת הזהב
c. 1320. הספרייה הברי-
טית, לונדון,
MS. Add. 27210

בעמוד זה:
f. 2v, f. 5r, f. 9r

בעמוד הבא:
f. 15r

הגדת הזהב

היא המפוארת שבהגדות קטלוניה והעתיקה שבהן. היא אוּיֶרה בסביבות שנת 1320, על פי מוסכמות הסגנון הגותי הליניארי. שמה ניתן לה על שום ארבעה-עשר עמודי הפתי-חה הכוללים איורים על עמוד שלם על רקע ריטוש בעלי זהב. זהו כתב יד אצילי ואפשר להבחין בקשר בינו לבין הספר "מנהגי והלכות קטלוניה" שנמצא בפריז. כמו כן, זו ההגדה הקרובה ביותר לצורות האיור הנוצריות, פרי מכחולם של שני ציירי מיניאטורות בעלי אותה אוריינטציה סגנונית. התמונות שייכות למג-מות הציור העילי בצפון אירופה ועם זאת מע-ניקות תחושה של השפעה איטלקית בארגון התצורה ובחללים התלת-ממדיים.

בעל הבית ובעל ביתו עשירים הסדר בליל פסח

הגדת האחות
c. 1325-1335
הבריטית, לונדון,
MS. Or. 2884

בעמוד זה:
f. 15r, f. 47v, f. 3v

בעמוד הבא:
f. 18r

הגדת האחות

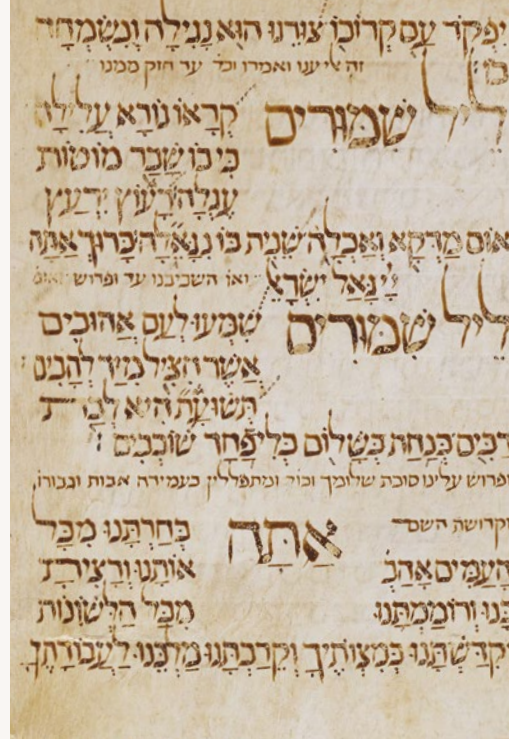
שמה ניתן לה על שום קווי הדמיון האיקונוגרפי-
פיים להגדת הזהב. למרות שאין מדובר בעותק
זהה וקיימים ביניהן הבדלים ניכרים בסגנון,
ניכר שכתבו לפי אותו מודל. זוהי יצירה מן
הרבע השני של המאה הארבע-עשרה, המאמ-
צת נוסחאות ממקור איטלקי, אם כי פשוטות
יותר, ובהן תפיסה ציורית תמימה ועממית
יותר. נוסף על הסצנות העיקריות, היא כוללת
שפע מילים מאורות ומעשי רקמה רבים בחר-
טי זהב. קיים דמיון באיקונוגרפיה בין הגדת
האחות להגדת הזהב בתמונות המשתרעות
על גבי עמוד שלם, ואולם אפשר להבחין בה-
בדל ברור באיכות האמנותית של המאיירים.
לעומת זאת, קווי הדמיון ניכרים יותר בטיפול
הדקורטיבי בדפי הטקסט.

הגדת גרציאנו

זו היחידה מבין שלל ההגדות שלפנינו שמופיע בה תאריך, תאריך המכירה בשנת 1328. מכאן אנו יודעים בביטחון גמור שהיא צוירה בשליש הראשון של המאה הארבע-עשרה. האוירים בהגדה זו נדירים ביותר ומודגשים בה רק המצה, המרור ואחד הרבנים שמככבים בסיפור ליל הסדר, וכן כמה מילות פתיחה מעורטות תחומות בתיבה. התפקיד הראשי נשמר אפוא לטקסט, המסודר היטב ב־35 העמודים בכתב יפה וברור באות ספרדית מרובעת. יש בה כמה קווי דמיון סגנוניים להגדת האחות ואחדים מעמודיהן זהים לחלוטין הן מבחינת חלוקת הטקסט הן מבחינת העיטורים.

הגדת גרציאנו
c. 1300-1328. ספריית בית
המדרש לרבנים באמריקה,
ניו יורק, MS. 9300

בעמוד זה:
f. 4r, 19v

בעמוד זה:
f. 22v

כמדבר ארבעים שנה האבות
את המן נתן לנו את השבת
קדשנו לפני הרסנו נתן לנו את
התורה הכנסנו לארץ ישראל
ובנה לנו בית הכחירה לכפר
על כל עונות
גמליה היה
אז כל מי
שלא אמר שלשה דברים
אלו כפסח לא יצא ירד

הגדת ריילנדס

נכתבה ואוירה ברבע השני של המאה הארבע-עשרה. האייקונוגרפיה, התצורה והסגנון שבה משותפים לאלה שבהגדת האח, שלמעשה שימשה לה מודל, והגדת ריילנדס היוותה העשרה. יש להן אותן נוסחאות דקורטי-ביות דחוסות והארגון הצורני של הנושאים האייקונוגרפיים העיקריים דומה מאוד, ועדיין קיימים הבדלים ביניהן. למשל, התמונות בהגדת ריילנדס מבטאות שיח פוליטי נוקב יותר מאשר בהגדת האח. האייקונוגרפיה שבה מגלה לעתים אכזריות כלפי הגויים ומדגישה את סבלם של אויבי ישראל. כתב היד אף הוא שונה מהגדות דומות שנעשו בחצי האי האיברי מכיוון שהוא משלב מיקרוגרפיות עשירות במיוחד במוטיבים גאומטריים מעולם החי והצומח.

הגדת האח
c. 1330. הספרייה הבריטית,
לונדון, MS. Or. 1404,
f. 9r, f. 14v, f. 17r, f. 5r

הגדת האח

הגדת האח נכתבה לקראת שנות השלושים של המאה הארבע-עשרה וזכתה לשמה בגלל הדמיון בינה לבין הגדת ריילנדס. ואולם מחקרים שנערכו לאחרונה מוכיחים שדווקא ההגדה השנייה הושפעה מן הראשונה ולא להפך. בשתיהן ניכרת היצמדות ברורה לטקסטים המקראיים וקווי הדמיון ביניהן מעלים את הסברה שיתכן שנכתבו ואוירו באותו סטודיו או שנעשו לפי אותו מודל. הגדת האח מתרכזת בסיפורי יציאת מצרים. תפאורת הרקע והדמויות מלאות הבעה, מחוות על אי-היכרות של המודלים הגותיים מצפון אירופה והיכרות שטחית בלבד של האמנות האיטלקית החדשנית ביותר. הצבעים חיים, זוהרים ונתונים על גבי רקע עשיר ביותר מצופה זהב ומברסיסים על מוטיבים מופשטים ומוחשיים כאחד. הסצנות המצוירות על עמוד שלם ממוסגרות בעיטורים גאומטריים.

הגדת ריילנדס
c. 1330-1349 ספריית
אוניברסיטת ג'ון ריילנדס,
מנצ'סטר, Heb. MS. 6
f. 18v, f. 19r

בעמוד 38:
הגדת האח, f. 7v
בעמוד 39:
הגדת ריילנדס, f. 19v

הגדת מוקטה

כתב היד של הגדת מוקטה מכיל בין השאר את שיר השירים, רות וקהלת. הטקסט מופיע בתוך מסגרות יפות בצבעים כחול, אדום, ירוק וזהב, עם ציורים של יצורי כלאיים ואמרת טקסט מיקרוגרפי בשוליים. מניחים שהמסמך נכתב על ידי סופר בשם יעקב שגם אייר אותו. דומה שהמחבר הכיר היטב הגדות אחרות, אך ניכר שלא עלה בידו ליצור איורים באיכות דומה כמו במקרים אחרים. לעומת זאת, הגדת מוקטה בולטת במיקרוגרפיות ובהן מדרשים ותפילות. יעקב היה פעיל בברצלונה ברבע השני של המאה הארבע-עשרה, עבד ככל הנראה גם על הגדת ריילנדס ועל מחזור קטלוניה.

הגדת מוקטה
c. 1330-1340. הקולג'
האוניברסיטאי של לונדון,
MS. Mocatta 1

בעמוד זה:
f. 29v, f. 33v

בעמוד הבא:
f. 39v

הגדת פראטו

החוקרים סבורים שהגדה זו נכתבה ברבע השני של המאה הארבע-עשרה. בשלב הראשון נעשה שימוש באות המרובעת הספרדית בהתאם למתכונת הייחודית להגדות הקטלאניות, אך כתיבתה נמשכה בצפון איטליה במאה השש-עשרה, בצורה האשכנזית. מאפיינים מסוימים משרטטים קווי דמיון בינה לבין הגדת סרייבו ולהגדת מודנה-בולוניה, ואולם במישור האיקונוגרפי קשה להשוות ביניהן היות שכתובת המחזורים לא הושלמה. אפשר להבחין בעיטורי השוליים המעודנים ובהיעדר פרטים הקשורים לטקס ליל הסדר. לכן משערים שעותק זה נועד לקריאה פומית בבית הכנסת לפני סעודת ליל הסדר.

↓ הגדת פראטו
c. 1325-1350. ספריית בית
המדרש לרבנים באמריקה,
ניו יורק, MS. 9468,
f. 9v, f. 54r, f. 36r

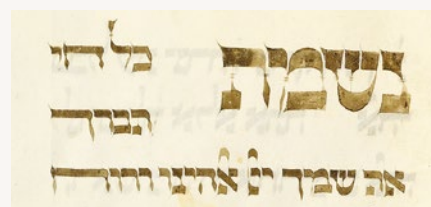

↑ הגדת ששון
c. 1320. מוזיאון ישראל,
ירושלים, MS. 181/41,
f. 2v, f. 84v, f. 42v

הגדת ששון

למרות שהגדת ששון היא מסמך קטן ממדים היא כוללת פיוטים, תפילות ומדרשים לפסח ולחג השבועות. אין בה מיניאטורות של סצנות מקראיות בכל עמוד, אלא איורים הקשורים לטקסט המשולבים במילות הפתיחה הניתנות באות רבתי – אלה לעתים כה גדור לוח שהן מותירות מקום מועט בלבד לטקסט, מה שמזכיר את הגדת ברצלונה. היא כתובה באותיות דפוס וכתב כאחד, וסגנון האיורים כולל דמויות מוארכות עד גיחוך ועיטורי שדים ומפלצות, יצורי כלאיים ובעלי חיים זעירים, בשילוב יסודות שמקורם במסורת יהודי ספרד ובמסורת יהדות אשכנז.

הגדת סרייבו
c. 1325-1350. המוזאון
הלאומי של בוסניה והרצגו
בינה, סרייבו, MS. 1

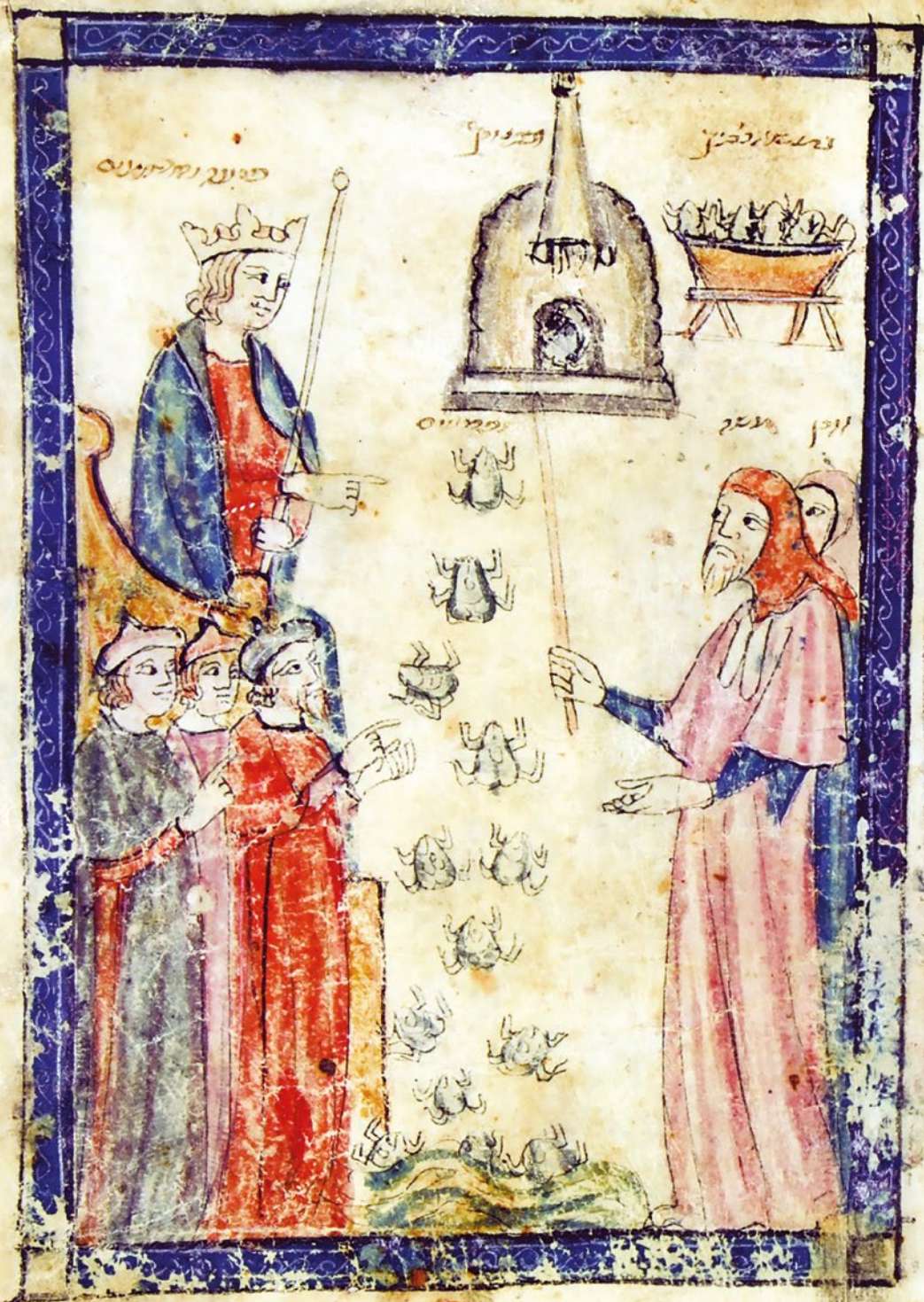
בעמוד זה:
f. 4r, f. 34r

בעמוד הבא:
f. 31r

הגדת סרייבו

הגדת סרייבו נכתבה כנראה ברבע השני של המאה הארבע-עשרה, אם כי יש חוקרים הסבורים שהיא מאוחרת יותר ונוצרה לאחר מגפת המוות השחור של שנת 1348. היא מאמצת תבניות איטלקיות עם תיאורי מרחב בעלי מורכבות מסוימת, אך מציגה פערים בעיצוב הנפח של הדמויות. היצירה אינה זונחת לחלוטין את מסורת הסגנון הגותי הליניארי הקודם. בסגנון נרטיבי סכמתי היא מגוללת את סיפורי המקרא למן בריאת העולם ועד מות משה, מבלי לשכוח את טקס ליל הסדר. הגדת סרייבו מפורסמת באיוריה ובגלל הסיפור רב התפוכות שנקשר בה לאורך השנים. סביר להניח שהגדת סרייבו נעשתה באותו סטודיו של הגדת מודנה-בולוניה.

לֵאמֹר אֲשֶׁר נִסַּח עַל פֶּתַח בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל מִצֵּרִים כִּנְעוּפוֹ אֶת
 מִצְרַיִם וְאֶת בְּתוּלָתָם
 וַיִּקְרָא הָאֱלֹהִים שֵׁם צִדְוֹן
 וַיִּזְכֹּר
 שָׁמַע
 אֶת
 שׁוֹם
 מַה עַל שׁוֹם שֶׁלֹּא הִכְפִּין

וְעַל הֵם לְקוֹמָתָם וְחַמְשֵׁי
 מְכֹת
 כְּמַה מְעֹלֹת טֹבִיט
 לְמָקוֹם עָלֵינוּ
 הוֹצֵאנוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא
 עֲשֵׂה בָהֶם שְׂמִימִים הֵינֵנוּ
 אִם עֲשֵׂה בָהֶם לִשְׂמִימִים
 וְלֹא עֲשֵׂה בָהֶם לִשְׂמִימִים

הגדת מוֹדְנָה־בּוֹלוֹנִיָּה
 c. 1325-1350. ספריית
 אוניברסיטת בולוניה,
 MS. 2559
 ספריית בית אֶסְטֶה, מוֹדְנָה,
 MS. Cod. A.K.I. 22-Or. 92

בעמוד זה:
 מוֹדְנָה, f. 6v; f. 3r

בעמוד הבא:
 בּוֹלוֹנִיָּה, f. 3r

הגדת מוֹדְנָה־בּוֹלוֹנִיָּה

מכתב יד זה נשתמרו שני קטעים בלבד. הגדה זו נכללת במחזור תפילה למועדי ישראל, ומרשקפת סגנון ציורי דומה לזה המופיע בהגדת סרייבו. העותק שבידינו אינו שלם וניכר סדר ייחודי בתמונות: החלק הראשון, שנשמר במוֹדְנָה, נפתח בציון מכות מצרים. הוא מזכיר את המצה והמרור, ונקטע באמצע מזמור קי"ז בקריאת ההלל. הקטע מבולוניה מתחיל בחלקו השני של אותו מזמור וממשיך עם שאר התפילות ומזמורים החותמים את ההגדה. בהמשך הוא כולל מיניאטורות יפהפיות על עמוד שלם המתארות את עשר המכות, שעל פי הסדר הקדום אמורות היו לבוא בתחילת כתב היד המקורי, לפני הדפים הנשמרים כיום במודנה.

הגדת קאופמן

הגדת קאופמן אוירה בידי מאירים שונים. המיניאטורות החשובות ביותר המשתרעות על עמוד שלם צוירו לפי מתכונת איטלקית שהייתה שגורה בכתר של אראגון וקטלוניה ברבע השלישי של המאה הארבע-עשרה. לאחר מכן נוספו למתווה האיטלקית המ- קורי איורי שוליים ודמויות. בכמה מן המור- טיבים הללו כבר נעשה שימוש קודם לכן. הגדת קאופמן ניכרת באיכותה ובפירוט הרב שבאיוריה, אם כי כיום הצבעים בציורים הללו דהו מאוד. נראה שעוד קודם למאה השש- עשרה חל שינוי בסדר עמודיה של ההגדה: במקור, דפי הפתיחה סיפרו את סיפורו של משה ומיד לאחר מכן פירטו את טקס ליל הסדר, וכיום הסדר שונה.

הגדת קאופמן
הרבע השלישי של המאה
הארבע-עשרה
ספריית האקדמיה ההונגרית
למדעים, בודפשט,
MS. A 422

בעמוד זה:
f. 3v, 43r, 1v

בעמוד הבא:
f. 2r

הגדת פובלט

הגדת פובלט תואמת לסוג הספרים שהיו נפוצים בקרב המשפחות הפשוטות שבין חברי הקהילה בברצלונה. הדגש בה נסב על חשיבות הטקסט והאיורים בה מועטים. בין מעט האיורים אפשר להבחין בעיטורים ארכיטקטוניים או במעין חזיתות בניינים, התוחמים ומבליטים את פסקת הפתיחה "הא לחמא עניא" בהתאם לסגנון הגותי הליניארי. הצבעוניות שבה מועטה, אין דמויות אדם וניתנת עדיפות לקו הפשוט בעוד הצבע משמש בעיקר למילוי השטח. באחד הדפים מופיע שמו של בעליה הראשון: מומט דה פּרלאַדָה. זוהי ההגדה היחידה מימי הביניים הנשמרת כיום בקטלוניה, והיא הוחזרה אליה לאחר שהייתה תקופה ממושכת באיטליה.

↓ הגדת פובלט
המאה הארבע-עשרה
ספריית מנזר פובלט,
MS. 100, f. 1r, f. 32r, f. 2r

↑ הגדת קיימברידג'
שלחי המאה הארבע-עשרה
או ראשית המאה החמש-
עשרה. ספריית אוניברסיטת
קיימברידג',
MS. Add. 1203
f. 59r, f. 67r, f. 67v

הגדת קיימברידג'

הגדה זו נערכה בהתאם למנהגי ליל הסדר בפ"רובנס ונכללה במחזור תפילה לשבת ולמועדי ישראל, בין פיוטים בארמית, קטעים בערבית יהודית ותוספות מאוחרות. החוקרים סבורים שהיא נכתבה בשלהי המאה הארבע-עשרה או ראשית המאה החמש-עשרה. לפיכך, היא המאוחרת ביותר מבין כל ההגדות בתערוכה זו. האיורים בה מועטים: מצה, מרור ואיאלו מילות פתיחה מעוטרות במוטיבים של פרחים וצמחים. למרות זאת הגדת קיימברידג' מרשימה בעיטוריה הרבים הכוללים סימני מים במילות הפתיחה בגווני כחול, אדום, שחור, סגול וזהב.

ההגדות בראי הדורות

שימור מורשת התרבות

גורל ההגדות הקטלאניות

בעקבות הגירוש בשנת 1492, אם לא קודם לכן, לקחו עמן משפחות יהודיות אחדות את ההגדות וכתבי יד נוספים שהיוו חלק מספריותיהם הפרטיות – אלה שלא נשרפו בפרעות קנ"א (1391). רק חלק קטן מכל אותם כתבי יד נשתמר, בעיקר אלה בעלי ערך אמנותי שברבות השנים נרכשו על ידי אספנים ולאחר מכן על ידי ספריות ומוזאונים. בזכות ההערות שכתבו הבעלים השונים שירשו או רכשו את ההגדות וכתבי היד במהלך הדורות וכן לפי הערות הצנזורים שבדקו אותם, אפשר לעקוב אחר המסלול שעשו (או אחר חלק ממנו) עד שהגיעו ליעדם הנוכחי.

מפת התפוצה

נראה שמרבית ההגדות הקטלאניות הגיעו תחילה לאיטליה, ומשם עברו כמה מהן למקומות אחרים, כגון לארצות הבלקן, לצרפת ולרסיביות הגרמאניות. מאוחר יותר נרכשו כפריטים בעלי ערך אמנותי רב על ידי אספנים פרטיים ובהמשך על ידי מוזאונים וספריות, במיוחד באנגליה (הספרייה הבריטית, הקולג' האוניברסיטאי של לונדון, ספריית אוניברסיטת קיימברידג', ספריית אוניברסיטת ג'ון ריילנדס). הגדת פובלט היא היחידה שהוצאה מגבולות קטלוניה, הוחזרה אליה, ונשמרת בה גם כיום.

מסר של אחדות קהילתית

דור אחר דור מתחקים אחר היסטוריה ארוכה וממושכת ונוטלים על עצמם משתתפי הסדר את תפקיד בני ישראל מן הסיפור המקראי, תוך שהם מגוללים את אירועי העבר בתקווה לעתיד טוב יותר. ההגדות מאפשרות לעקוב אחר טקס ליל הסדר, ובימי הביניים היו מרכיב מפתח בחיזוק הזהות היהודית, לעתים קרובות תוך כדי מצבים היסטוריים לא קלים שחוותה הקהילה. ההגדות המאירות לא הסתפקו בהבהרת הטקסט בלבד, אלא פיללו לשוב לירושלים ולביאת המשיח, הן יצרו נרטיב עתידי משולב באיקונוגרפיה עשירה ומורכבת ובשפע של סמלים ופירושים.

הכלב והארנבת בעם ישראל

הארנבת מייצגת את יעקב אבינו הוא ישראל והכלב את רודפיו, בהגדת ברצלונה מתהפכים התפקידים, והארנבת זוכה למחווה מידי הכלב.

הגדת ברצלונה
הספרייה הבריטית, לונדון,
f. 30v

ההגדות כיום

ההגדה של פסח מושתתת על גרעין קבוע, ובמהלך השנים נוספו לו ונגרעו ממנו מזמורים ותפילות וכן נלוו איורים בעלי איקונוגרפיה ספציפית בהתאם למסורת התרבותית בכל מקום ובכל תקופה. מאז המצאת הדפוס נדפסו הגדות במספר עצום של מהדורות, בעיקר למן המאה התשע-עשרה, וזוהי מסורת חיה למדי אף כיום. הסימבוליזם המשיחי ורעיון השיבה לארץ ישראל הנכללים בו ממשיכים להיות עמודי די תווך ביהדות, ויהודים מאמינים, כמו גם חילוניים רבים, ממשיכים לקרוא בהגדה בכל ליל סדר ולספר ביציאת מצרים.

מקומות בהן נשמרות
ההגדות כיום

שיבת ציון

המשפט החותם את ההגדה: "לשנה הבאה בירושלים!" הוא ביטוי לתשוקה לעשות את הפסח בשנה שלאחר מכן בעיר הקודש. החזרה על כמיהה זו דור אחר דור תרמה לרציפות ההיסטורית של רעיון השיבה לארץ ישראל.

הגדת ברצלונה. הספרייה הבריטית, לונדון, f. 88r

הגדות ברצלונה
הפאר היהודי בגותיקה הקטלאנית

תערוכה

ארגון והפקה: MUHBA - Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

ניהול פרויקט: Joan Roca i Albert
תיאום פרויקט: Mònica Blasco i Arasanz

אוצרים: Ana Bejarano
ייעוץ מדעי: Josep-Lluís Carod Rovira, Manuel Forcano
ריכוז דוקומנטציה: Rosa Alcoy
תחקיר היסטורי: Iris García Urbano
Carles Puigferrat

תיאום תערוכה: Iris García
תכנון תערוכה: Lidia Font, Anna Lázaro, Marta Gali i Brillas
עיצוב גרפי: Marta Oristrell i Santamaria
Enric Garrido i Gabarrón, Marta Gali i Brillas
הובלה וטיפול במוצגים: Marta Oristrell i Santamaria
הפקה והקמה: Croquis
הדפסת הגרפיקה: GROUPO exposicions i museografia SL
בניית ארונות תצוגה: Grupo Floria, Croquis

שימור מונע: Lidia Font, Anna Lázaro, Carla Puerto
בשיתוף עם: Corebarna
Arte y memoria
הובלה וטיפול במוצגים: SIT Grupo empresarial
סוכני ביטוח: Marsh SA, Willis S&C, Blackwall Green
תאגיד ביטוח: Hiscox SA, National Suisse, Lloyd's of London

ידיאום:

תסריט: Mònica Blasco
הפקה: Iris García Urbano
עיצוב מוזיקלי: Batabat
Edwin Seroussi
מצגות אינטראקטיביות: Mònica Blasco
תסריט ותיאום: Iris García Urbano
ריכוז דוקומנטציה: Ramon Pujades
הפקה: Creueta 119

תרגום ועריכה: Josep Lluís Carod Rovira, Rosa Chico, Itai Ron
עריכה לשונית: Yair Ben-Hoor

המוזיאון לתולדות ברצלונה נתמך על-ידי הגופים הבאים:

מעניקי חסות מוסדיים:
Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, Consell Econòmic i Social de Barcelona, Ateneu Barcelonès, Sport Cultura Barcelona, Associació Consell de Cent - Institut Europeu de la Mediterrània - Fundació Centre Internacional de Música Antiga - Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya - Cambra de Comerç de Barcelona - Fundació Museu Històricsocial de La Maquinista Terrestre i Marítima i Macosa

מעניקי חסות מסחריים:
El Periódico, abertix, gasNatural fenosa, REPSOL, Aigües de Barcelona

ידידים:
iGuzzini, Canon, GRUP JULIA
בשיתוף עם: EL VALLE, It's not just an art time, it's for real

קטלוג

ועדת הפרסומים וההוצאה לאור בעיריית ברצלונה
נשיא: Sr. Jaume Ciurana i Llevadot
חברי הוועדה: Sr. Jordi Joly Lena, Sr. Vicente Guallart Furió, Sr. Angel Miret Serra, Sra. Marta Clari Padrós, Sr. Miquel Guiot Rocamora, Sr. Marc Puig Guàrdia, Sr. Josep Lluís Alay i Rodríguez, Sr. Albert Ortas Serrano, Sr. José Pérez Freijo, Sra. Pilar Roca Viola

חבר המנהלים במכון לתרבות של ברצלונה
נשיא: Sr. Jaume Ciurana i Llevadot
סגן נשיא: Sr. Gerard Ardanuy i Mata
חברי הוועדה: Sra. Francina Vila i Valls, Sr. Guillem Espriu, Sra. Avedaño, Sra. Ángeles Esteller Ruedas, Sra. Isabel Ribas Seix, Sra. Montserrat Vendrell i Rius, Sr. Josep M. Montaner i Martorell, Sr. Miquel Cabal i Guarro, Sra. Maria del Mar, Dierssen i Soto, Sr. Daniel Giralt-Miracle Rodríguez, Sr. Pius Alibek, Sra. Elena Subirà Roca, Sr. Ramon Massaguer i Meléndez, Sra. Arantxa García Terente

סדרת הקטלוגים של המוזיאון להיסטוריה
MUHBA Llibrets de Sala

הוצאה לאור: Ajuntament de Barcelona
Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona

מנהל המוזיאון לתולדות ברצלונה: Joan Roca i Albert

הגדות ברצלונה. הפאר היהודי בגותיקה הקטלאנית

כתבו: Ana Bejarano Escanilla, Josep-Lluís Carod Rovira, Manuel Forcano Aparicio, Rosa Alcoy Pedrós
תיאום הוצאה לאור: Iris García Urbano
עיצוב ועימוד: Andrea Manenti
תרגום ועריכה: Itai Ron
עריכה לשונית: Yair Ben-Hoor
ייעוץ תעתיק מעברית: Pere Casanellas

מהדורה ראשונה: מרס 2015

© כל הזכויות למהדורה זו שמורות ל: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona
© כל הזכויות על הטקסטים: שמורות למתורגמים
© כל הזכויות על התמונות (בתערוכה ובקטלוג) שמורות ל: Biblioteca del Monestir de Poblet, Biblioteca Estense Universitaria - Su concessione del Ministero dei beni e delle attività culturali e del turismo, Biblioteca Universitaria di Bologna - Foto Roncaglia, Bibliothéque Nationale de France, Det Kongelige Bibliotek, MNAC, Museu Nacional d'Art de Catalunya, MTA Könyvtár és Információs Központ, MUHBA - Pere Vivas, Museu de la Vida Rural, Museu dell'Opera del Duomo di Siena, Pep Parer, The British Library, The Israel Museum-Ardon Bar-Hama, The John Rylands Library - Courtesy of The University of Manchester, The Jewish Theological Seminary Library, The Morgan Library & Museum, The National Library of Israel, The Syndics of Cambridge University Library, Universitätsbibliothek Leipzig, University College London Library Services, Special Collections i Zemaljski Muzej Bosne i Hercegovine - Almin Zmo

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום, הקלטה, אינטרנט ודואר אלקטרוני), כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

ISBN: 978-84-9850-676-1
D.L.: B. 9274-2015

www.bcn.cat/barcelonallibres
www.museuhistoria.bcn.cat

קטלוגים לתערוכות במוזאון לתולדות ברצלונה

- 1 שכונות העוני. העיר הבלתי-רשמית **
- 2 ברצלונה מקושרת, תושבים על לאומיים **
- 3 ברצלונה ומשחקי הפרחים, 1859 **
- 4 סְרְדָה וברצלונה. ראשיתו של מטרופולין, 1853-1897 *
- 5 שלמה בן אֶדְרֶת רבה של ברצלונה, 1235-1310 ***
- 6 הגענו ל-600! השתקמות בלי דמוקרטיה **
- 7 מהפכת המים בברצלונה **
- 8 ציורי קיר בזכוכית מגדלת. הציורים בקפלת סנט מיקל **
- 9 בדים והדפסים, 1736-1847. ראשית תעשיית הטקסטיל בברצלונה **
- 10 ברצלונה, עשרים סיפורי מוזיקה *
- 11 התחכום בשנים שלאחר מלחמת האזרחים. מכוניות זעירות בברצלונה *
- 12 להזין את העיר. אספקת המזון בברצלונה מן המאה ה-13 עד המאה ה-20 **
- 13 מוזיקה בראשית המאה ה-20 בברצלונה *
- 14 שחזור דגלה של אַאוּלֵּיָה הקדושה *
- 15 העולם בשנת 1714 **
- 16 המפעל Fabra & Coats הופך למוזאון *
- 17 מנזרים עירוניים בעתות מלחמה.
- 18 מנזר סנט פֶּרָה של העלמות וסנטה קלרה בברצלונה, 1691-1718 **
- 19 מוזיקה, מלחמה ושלוש בברצלונה המודרנית והעכשווית *
- 20 ברצלונה והמיפוי בימי הביניים *
- 21 ברצלונה בשלהי העת העתיקה. הנצרות, הוויזיגותים והעיר **
- 22 יהודי ברצלונה בימי הביניים. מרכז המבקרים של הקאל *
- 23 * בקטלאנית בלבד
- 24 ** זמין בקטלאנית, בספרדית ואנגלית
- 25 *** זמין גם בעברית